Utrecht University Library
Partner in Science
Universiteit Utrecht

Silezië en de Sudeten

https://hdl.handle.net/1874/390285

9

O.C.29

Hss. Ackersdijck.
34

Hs.
0 C 29

de Sudeten
voor
dyck:
1832).

Mss Aek. 34

onder de genaamde graaf-
tz en Opper-Lausitz me-
en, is thans de volkrijkste
het koningrijk Pruissen,
provincie Pruissen, na, de
beslaat 743 vierkante
aan het einde van 1828
ert. Dus nagenoeg zoo veel
ederland, maar op eene
rektheid.

uit de vallei van den
ontspronken, op de gren-
ie, geheel Silesie doorloopt
oosten naar het noord-
zelfde rigting strekt zich
ischen Polen aan de regter,
aan de linker zijde
het tegenwoordig Groot-
rten, is het door geene
nen gescheiden; in het
ndt ~~het~~ eene hooge
rgen Silesie van Boheme,
deten.

e eeuw werd dit land
Slaven bewoond; het
gedeelte van Polen uit
Polen in de Xe eeuw het

O.C.29

Hss. Ackersdijck.
34

Hs.
0 C 29

Carton 159

Mss Ack. 34

1/

Fragment uit een Reisverhaal (J. Ackersdyck in 1832)

Silesië en de Sudeten

door

J. Ackersdyck.

(~~Februarij~~ 1832).

Silesië, waaronder de gewezene graafschappen Glatz en Opper-Lausitz mede begrepen zyn, is thans de volkrykste provincie van het koningryk Pruissen, en op eene, de provincie Pruissen, na, de grootste. Zy beslaat 743 vierkante mylen, en telde aan het einde van 1828 2,396,551 inwoners. Dus nagenoeg zoo veel als in Noord-Nederland, maar op eene grootere uitgestrektheid.

Silesië bestaat uit de vallei van den Oder, die even ontsprongen, op de grenzen van Moravie, geheel Silesië doorloopt van het Zuidoosten naar het noordwesten. In dezelfde rigting strekt zich het land uit tusschen Polen aan de regter, en Bohemen aan de linker zyde.

Van Polen, het tegenwoordig Groothertogdom Posen, is het door geene bergen of stroomen gescheiden; in het Zuidwesten scheidt ~~het~~ eene hooge muur van bergen Silesië van Bohemen, dit zyn de Sudeten.

ACADEMIA TRAIECTINA ONDER

Sedert de 6e eeuw werd dit land door Wenden of Slaven bewoond; het maakte lang een gedeelte van Polen uit en ontving met Polen in de Xe eeuw het Christendom.

2

In de XIIe eeuw werd het voor 't eerst een afzonderlyk vorstendom, door de verdeeling van het land, die door den Grootthertog van Polen, Boleslas III, onder zyne zonen maakte. Sedert werd het, volgens het leengebruik, dat ook in de slavische landen doordrong, menigvuldig gedeeld en gesplitst, naar het welgevallen van de kleine vorsten, leenmannen van de kroon van Polen. Kleine oorlogen en strooptogten van deze vorsten vervullen de weinig belangryke geschiedenis van dien tyd.

Er is toch eene gebeurtenis in de historie van Silesie gedurende de XIIIe eeuw, die voor gansch Europa belangryk is. In 1241 kwamen de Mongolen onder de opvolgers van Gengiskan, die byna gansch Azie veroverd hadden, naar Silesie. In geheel Europa ontstond de vrees voor dezen nieuwen inval van barbaren. Toen kwamen de Duitschers in grooten getale, om den gemeenschappelyken vyand te bevechten; de slag werd geleverd te Wahlstadt by Liegnits, en hoe dapper ook de Christenen streden, de Mongolen overwonnen. Toch hadden hen de moed der Germanen en hunne kastelen afgeschrikt om verder te gaan: zy keerden naar Azie terug. Jaarlyks wordt de gedachtenis aan dezen slag op eene naïve wyze gevierd, door in de kerk te

Wahlstadt negen zakken voor het altaar te stellen, ter herinnering, dat de Mongolen een gelyk getal zakken met regterooren der Christenen gevuld hebben.

In de XIVe eeuw maakten de Koningen van Boheme gebruik van de verdeeldheden der kleine vorsten, om gansch Silesie onder den Boheemschen Schepter te brengen. Het deelde sedert in de lotgevallen van dit Koninkryk: de leer van Jan Huss en de oorlog der Hussiten; de hervorming van Luther en de godsdienstoorlogen, strekten zich over Silesie uit. In onderscheidene tyden, en vooral onder de Koningen van Boheme uit het Luxemburgsche huis, kwamen vele Duitschers naar Silesie; zoo dat toen men in de XIIIe eeuw de landtaal in plaats van het Latyn voor openbare stukken begon te gebruiken, dit in Silesie de Duitsche en niet de Slavische taal was.

Boheme kwam in de XVIe eeuw aan het huis van Oostenryk, en dit regeerde nu ook over Silesie. Doch naauwelyks was Frederik II op den troon van Pruissen gekomen, in 1740, of hy maakte ~~aanspraak~~ op dit land, aanspraak die ver gezocht was, en die welligt voor den regterstoel moeijelyk te verdedigen zoude geweest zyn; doch zyn leger deed hem verkrygen wat hy

eischte. In 1742 werd hem Silesie afge-staan, met uitzondering van een klein gebiedje, waarvan <u>Troppau</u> de hoofd-stad is, en ~~[illegible]~~ dat, benevens het graafschap <u>Teschen</u>, aan Oostenryk verbleef.

Zoo is dan nu Silezie sedert 90 jaren eene Pruissische provincie.

De wyze, waarop Frederik ~~Silezie~~ dit land be-komen had, de verwoestingen, die zyne kryrgsbenden tot tweemalen toe hadden aangerigt, schenen niet geschikt, om de harten der inwoners te winnen. Maar hy en zyne opvolgers regeerden met zoo veel wysheid, de bloei en betering na-men zoo toe, dat weldra de Silesiers met de nieuwe regering verzoend wa-ren, en sedert tot de trouwste onderda-nen van de koningen van Pruissen be-hoord hebben. In 1813 is de algemeene opstand tot bevryding van Duitschland in Silezie begonnen.

Ik was van Berlyn naar Posen ge-reisd, en kwam nu door Pruissisch Polen in Silezie. Hier is, zoo als ele-zende, geene natuurlyke grens, wat het land betreft. Dezelfde vlakte duurt voort tot aan den Oder. Doch eene groote afscheiding vindt men tusschen de inwoners en de nyverheid der beide landen,

Tot het karakter der Polen behoort los-
heid, nalatigheid; de Poolsche boer arbeidt
niet meer, dan waartoe de nood hem dwingt;
hij woont in ellendige hutten en zijn akker
is slordig bebouwd. Ik had den laatsten
nacht doorgebragt in een klooster naby
Gostyn. In deze kleine stad was voor
vele jaren brand geweest; de meeste hui-
zen waren niet weder opgebouwd; steen-
hoopen, halfverbrande balken lagen nog
altyd op de marktplaats verspreid. Die
marktplaats was onbestraat en zoo
ongelyk, dat de regen van den vorigen
nacht het grootste gedeelte overstroomd
had, en het landvolk zich met moeite
samenschoolde op de punten die droog
gebleven waren. Dit was geheel Poolsch:
men getroost zich dit ongemak gedu-
rende vele jaren, liever dan eens met
vlijt handen aan het werk te slaan.
In Silesie komende vindt men alles
anders. Het land is met veel zorg be-
bouwd, de dorpen bestaan uit goede,
nette huizen; de kleine steden zijn zinde-
lyk, met eene fraaije marktplaats, en
veelal met wandelingen omringd. In
plaats van de ellendige, werkelooze, slecht
gekleede Polen, treft men er bedaarde
Duitschers (aan), die vlytig arbeiden, en die wel
gevoed en gekleed zyn.
De gunstige indruk die de overgang uit
Polen in Silesie op mij gemaakt had,

6

heeft zijn bevestigd, toen ik dit laatste land meer heb leeren kennen.

Op den welstand van Silesie, heeft een magtigen invloed gehad, de groote maatregel der Pruissische regering, om de lyfeigenschap en alle hare gevolgen af te schaffen. Dit heeft eene omwenteling te weeg gebragt, die weinig opmerking buitenslands gebaard heeft, en dus te weldadiger ~~was~~ geweest is, omdat zy zonder schokken, en zonder verongelykingen, heeft plaats gegrepen. Het was namelyk in 1807, na den ongelukkigen oorlog, die met den slag van Jena begon en met den vrede van Tilsit eindigde, dat, by een besluit van 9 oktober ~~1807~~ bepaald werd, ~~dat~~ met 11 november 1810 alle landbouwers vrye lieden zouden zyn, en dat zy met hunne heeren, naar bepaalde regelen, het land, waarop zy woonden, zouden afdeelen. Deze afdeeling is in vele provincien, bepaaldelyk in Silesie geheel tot stand gekomen, de boer heeft nu zyn eigen huis en zyn eigen akker. Ik zag een groot aantal nieuwe woningen, welke by gelegenheid der afdeeling ~~[illegible]~~ gebouwd waren. In Pruissisch Polen is thans ~~nu~~ dezelfde maatregel ingevoerd, maar zy werkt zeer langzaam, dewyl het zoo moeilyk is, van den Poolschen lyfeigen een zelfstandigen boer te maken.

De bewoners van Silesie zyn ~~thans~~ algemeen Duitschers, met uitzondering van Oppersilesie, waar men nog Waterpolen aantreft, aldus

Het Klimaat van Albanië is niet zeer gunstig, in de hoogere streken zyn lange winters en veel sneeuw; in het lage land ~~zyn~~ is de lucht op sommige plaatsen ~~[illegible]~~ vochtig, ~~nevelen~~, ~~dat~~ ~~toch~~ hetgeen voor de inboorlingen weinig schadelyk schynt te zyn. +

genaamd naar de moerassige streek die zy be-
woonen. Het is zonderling, dat landen, welke
te voren door ~~Wendische~~ Lettische of Slavische volken
bewoond waren, zoo geheel Duitsch geworden
zyn. Dit is ook het geval met ~~een groot ge-~~ het eigentlyke
~~deelte van~~ (en met een gedeelte van) Pruissen, (Courland, Lyfland, Estl-
land. Het is eene nog onbesliste geschied-
kundige vraag, of de Slavische en Lettische
volken hunne nationaliteit hebben opge-
geven, en Duitschers geworden zyn; dan of
de Duitschers de andere volken hebben verdrongen. Hoe dit zy, in Silezie en aan de
~~boorden~~ stranden der Oostzee, heeft zich met de
Duitsche taal de beschaving aanmerkelyk
uitgebreid.

× Het land
~~Silezie~~ is in het algemeen ~~een~~ vruchtbaar
~~land~~, en, zoo als ik zeide, goed bebouwd; even-
wel heeft het alleen in de beste jaren genoeg-
zaam koren, om zyne inwoners te voeden,
en voert doorgaans koren uit Bohemen en
van elders in. De oorzaak hiervan is, ~~dat~~
de (zeer talryke) bevolking, vooral in de bergen, ~~waar~~
op vele plaatsen zelfs geene aardappelen
groeyen. De bewoners moeten dus nood-
zakelyk hunne levensbehoefte uit de la-
gere streken ontvangen.

Onder de voortbrengsels van den land-
bouw is er een, dat Silezie aan ons land
verschuldigd is, namelyk de meekrap, wel-
ke door een Nederlandsch koopman in de
XVIe eeuw derwaarts werd overgebragt, en thans
een belangryk handelsartikel uitmaakt.

Dat Silesie een der noordelykste landen is, waar wyn gebouwd wordt, namelyk te Grünberg, byna op dezelfde breedte als Utrecht, kan ik niet wel als een voorregt opgeven. Dit is worstelen met de natuur. By de gemakkelykheid van vervoer, kan men zich met veel minder opoffering van menschelyken arbeid, uit zuidelyke landen, veel beteren wyn verschaffen. Ware rykdom van den grond, die tot nog toe de natuur van zelve schenkt, zyn de bosschen. Die zyn ~~tot nog toe~~ in eenige streken ondoordringbaar, vooral de beuken en eikenbosschen van Opper Silesie aan de grenzen van Hongarye; aan de Sudeten vindt men het zoogenaamd naaldhout: dennen en pynboomen. Silesie voert jaarlyks aan hout, benevens pek, teer enz andere stoffen, die er uit bereid worden (ongeveer), voor een millioen gulden ~~ongeveer~~ uit.

De groote bevolking van Silesie zoude ~~z~~ evenwel niet mogelyk zyn, indien dit land niet zoo uitstak in fabriekenyverheid, waarvan de voornaamste takken zyn laken en linnenweveryen. ~~Voor beide is~~ De grondstof voor beide, namelyk wol en vlas, levert het land zelf. In de kleine steden en nog meer op de dorpen zyn vele honderde weefstoelen in de huisgezinnen verspreid, en elk oogenblik van den dag wordt aangewend om te weven; in andere plaatsen om te

+ Het linnenweven heeft byna uitsluitend plaats in de bergstreek; het lakenweven meer algemeen, door het land; maar niet in zoo groote hoeveelheid.

spinnen. Op die wyze wordt jaarlyks eene waarde van vele milioenen gulden voortgebragt. x Ongelukkig zijn zulke takken van nyverheid steeds aan vele wisselvalligheden blootgesteld, en die heeft Silesie in de laatste jaren byzonder ondervonden. Het laken was meest bestemd voor Rusland, en door Rusland voor China. De markt van Kiachta ~~werd van Silesie uit~~ op de grenzen van dit Ryk werd grootendeels van laken uit Silesie en uit het groothertogdom Posen voorzien, en dit laken werd met de Chinezen voor zyde en thee geruild. De Russische en Poolsche kooplieden kwamen jaarlyks als in caravanen naar Breslau. Zy bragten hunne waren, bestaande in hennep, talk, lynzaad, paarden, slagtvee, varkens, mede; – legerden zich in het open veld, en keerden weldra met eene kostbare lading, meestal van laken en eenige andere fabriekswaren, terug. In 1821 en volgende jaren hield dit geheel op. De keizer van Rusland vond te rade, om, in het belang van het Koningryk Polen, alle invoer van laken en van vele andere waren te verbieden, of door belemmeringen byna onmogelyk te maken. Dit was voor de Silesische lakenwevers een verschrikkelyke slag; vele besloten in hunne wanhoop om zich met der woon naar Polen te begeven; men berekent dat er in de laatste acht of tien jaren 250,000 Duit-

† en wat met de waren, die het vroeger naar Silesie uitvoerde, zeer verlegen.

W

sedert naar dat koningryk verspreiden. Dit was overeenkomstig het doel des Keizers; Polen bloeide, en Rusland moest daarvoor duurder laken koopen. Men weet hoe dankbaar de Polen voor die gunsten geweest zyn.

De linnenweveryen verloren eveneens, doch reeds vroeger, een gedeelte van haren aftrek. ~~Zy war~~ Het Silesisch linnen werd in gantsch Europa gesleten, maar in het byzonder in de Spaansche kolonien van America; groote hoeveelheden gingen jaarlyks met deze bestemming naar Cadix. De afscheiding der kolonien van het moederland, heeft die verzendingen over Cadix geheel doen ophouden. In den vryen handel met die kolonien ~~was~~ deed de mededinging van Zersch en ander linnen, door Engelschen aangebragt, weinig gelegenheid bestaan, om silesisch linnen af te ~~zet~~ zetten. Dezelfde mededinging deed zich op in Europa. En overal stond ~~dat dit fabr~~ ~~kaant~~ het toenemend gebruik en de goedkoopheid van het katoen aan het linnen in den weg.

Beide takken van nyverheid hebben zich echter in de laatste jaren tamelyk hersteld, vooral het linnenweven, dat altyd veel meer handen heeft bezig gehouden, ~~dan het lakenweven~~. Daar dit laatste ~~eerste~~ byzonder in de bergen thuis behoort, zullen wy het straks op nieuw aantreffen.

De handel van Silesie wordt door de Oder begunstigd, die door een kanaal boven Frankfort met de Spree verbonden is, welke door de Havel in de Elbe valt. Zoo kan men ~~uit~~ in Silesie over Hamburg en Stettin goederen te water uit zee bekomen of over zee verzenden; tevens bestaat hierdoor de gemeenschap te water met Berlyn.

Het middelpunt voor den handel van Silesie is Breslau, ~~die~~ dat, sedert ~~hare~~ de vestingwerken in wandelwegen herschapen zyn, eene der schoonste steden van Duitschland wordt, en over de 90,000 inwoners telt.

II

Omtrent de inwoners van Silezie
~~Alvorens ik van deze algemeene trekken~~
~~afga~~ wil ik ~~nog~~ nog by twee byzonderheden
stilstaan ~~bepalen~~, namelyk den staat van het onderwys en dien van de godsdienst.

Voor het hooger onderwys is in Breslau eene beroemde universiteit, die in 1702 door de Jesuiten gestigt is. Zy is, even als de andere Duitsche hoogescholen, op eene groote schaal ingerigt, en heeft ~~eene~~ tegelyk eene catholieke en eene protestantsche theologische faculteit. Er zyn ruim 1200 studenten, meest alle uit Silezie zelf; want dit heeft deze hooge school met ~~even als~~ die van Koningsbergen en Gryswalden gemeen, dat zy, op de grenzen van Duitschland gelegen, weinig van elders bezocht wordt. Die buiten hunne provincie gaan studeeren, bezoeken Berlyn, Göttingen, Bonn of andere meer midden in het land gelegene universiteiten. Zelfs voor het levendig wetenschappelyk verkeer is de ligging van Breslau tusschen de Slavische landen Polen en Boheme, waarvan het laatste nog door Oostenrykse policie wordt afgesloten, niet gunstig. De onvermoeide vlyt van de Duitsche geleerden komt deze moeyelykheden te boven, en hunne werken getuigen dat zy niet inslapen. Het zoude te lang zyn hier in byzonderheden te treden. Dit alleen moet ik er byvoegen, dat vreemde hoogleeraren te meer met voorkomendheid ontvangen worden, naar mate deze hooge scholen zeldzamer door hen bezocht worden.

x In Parys beloopt het $\frac{1}{46}$

Het lager (en middelbaar) onderwys is in weinig landen zoo algemeen verspreid als in Silesie. In 1828 telde men in die scholen 384,726 kinderen, en dus byna een zesde der bevolking. Dit getal wordt naauwelyks door onze provincien Drenthe en Overyssel geevenaard, en overtreft dat van de provincie Utrecht.× Ik heb dikwyls gelegenheid gehad, my te overtuigen, dat de scholen in Silesie zeer goed zyn; en dat men veel leest, blykt onder anderen uit een groot aantal provinciale Tydschriften welke ~~meer of min~~ ~~den wetenschappelyk zyn~~, over ~~en~~ de Geschiedenis van het land, de natuurlyke historie en andere wetenschappelyke onderwerpen ~~be~~ handelen, en zeldzaam buiten Silesie gelezen worden. De scholen worden byna zoo veel door meisjes als door jongens bezocht hetgeen ~~voor de beschaving~~ van zoo ~~veel~~ groot belang is, dewyl de moeder zoo grooten invloed op de beschaving en verlichting der kinderen uitoefenen.

Eene streek is toch aan dat onderwys nog byna vreemd gebleven, het is die ~~der~~ Waterpolen. Daar, als elders, blykt, hoe moeyelyk de beschaving van het volk is, wanneer het eene niet geschrevene taal spreekt. In de taal dezer Waterpolen bestaan geene boeken, zelfs geen catechismus, ~~en~~ (zy mogten het van) het gaf de Policie zoo af, dat ~~de Waterpolen~~ dit (onderteeken) niet verstaan (kunnen).

Frederik de Groote beval reeds in 1742 dat men Duitsche scholen in die streek zoude oprigten;

13

en toen men in 1828 de zaak opzettelyk onderzocht, bevond men, dat die scholen of nooit tot stand gekomen waren, of niet bezocht werden. Toen werd de vraag geopperd, of welligt Poolsche scholen beteren uitslag zouden hebben. Doch was het raadzaam, dit gedeelte der Silesische bevolking, op die wyze, tot Polen te maken, en ze waarschynlyk daardoor van de regering, en altans van hunne Duitsche landgenooten te verwyderen. Terwyl men over deze moeyelyke vraag raadpleegt, leeren deze lieden noch Duitsch noch Poolsch. Een middel van onderrigt werkt evenwel op hen, even als op de bewoners van het groothertogdom Posen; namelyk de kryggsdienst, waaruit niemand ontslagen wordt, die niet de Duitsche taal, benevens lezen en schryven, geleerd heeft.

De inwoners van Silesie zyn nagenoeg gelyk verdeeld tusschen Catholijken en Luthersche ~~prot~~ hervormden. Er zyn namelyk op 100 inwoners 53½ hervormden 45½ Catholijken en 1 ~~Jood~~.

Zoo lang als Silesie nog onder Oostenryk stond, werden de hervormden menigvuldige malen vervolgd, hoewel hunne vryheid by de vredestraktaten ~~banden~~ was gewaarborgd. Nog in het begin der vorige eeuw maakten zy gemeldige pogingen ter beteringe van de zyde der Jesuiten verdrukken, die onder

14

anderen door Leopold I zeer begunstigd wer-
den, zoo dat hy hun zyne koninklyke burg
in Breslau afstond. Zy wendden hier als elders
het rampzalig beginsel aan, dat, waar het
de belangen hunner kerk gold, geen vorste-
lyke belofte, geene ~~X~~ verdragen regt verbin-
dend waren. Zoo verhaalt de beroemde
Göttingsche hoogleeraar Heine, dat zyne
ouders Silezie hadden moeten verlaten,
om zich aan de knevelingen, die men
hen ter bekeering deed ondergaan, te ont-
trekken; en velen uwer zullen zich her-
inneren, de zeerende beleediging des ~~en welke~~ kommerlyke omstan-
digheden) waarmede zy in hun nieuw vaderland,
Saksen, te kampen hadden.

~~Even als~~ Een vorst, dien wy in de ge-
schiedenis doorgaans ~~xx~~ als een hardnekkig ~~woeste~~
krygsman aantreffen, maar die op-
volger van Gustaaf Adolf was, Karel
de twaalfde werd op nieuw de verdediger
zyner verdrukte geloofsgenooten. Hy be-
dong by den Vrede van Alt Ranstädt in
1707 gesloten, dat keizer Joseph I ~~dat~~ aan
de hervormden ~~veroorloofde~~ vergunde, om zes
nieuwe kerken te bouwen, en dat 118 an-
dere kerken, die men hun wederregtelyk
ontnomen had, ~~werden~~ hun zouden (werden teruggegeven). Men
noemde die zes nieuwe kerken genadekar-
ken en zy ~~worden~~ bestaan nog ~~bekend~~ als gedenk-
teekenen, die de nagedachtenis van ~~X~~ Karel
den twaalfden meer vereeren dan de
herinnering aan zyne halstarrig gevoerde

15

oorlogen. Frederik de groote en zyne opvolgers hebben de belofte, om volkomene vryheid van godsdienst te laten, ~~met~~ naauwgezet gehouden; en die vryheid heeft goede vruchten gedragen. Alle verbittering en zelfs alle verwydering tusschen de Christenen van verschillende Sekten heeft opgehouden, en wellicht is er geen land waar de verdraagzaamheid volkomener is. De hoogleeraren der twee gezindheden (te Breslau), de geestelyken door het gansche land, leven ~~broederlyk~~ in de beste verstandhouding met elkander; en, zoo men my gezegd heeft, zyn de gemengde huwelyken zeer algemeen. Men zoude het ~~belachelyk~~ byna ongehoord vinden, indien ouders het verschil van godsdienst als eene zwarigheid tegen de verbintenis hunner kinderen beschouwden. Dit is zoo in de hoofdstad en op de afgelegendste dorpen. Deze verdraagzaamheid onderscheidt zich van die, welke (gepaard gaat) met onverschilligheid voor hetgeen in alle gezindheden hoog wordt geschat. De Silesiers zyn integendeel zeer godsdienstig, maar bekommeren zich niet of zy in de eene of in de andere kerk stichting vinden; en in die wyze van zien worden zy door de nederlandsche geestelyken voorgegaan. Als een staal van deze soort van verdraagzaamheid

(1) Het is bekend dat ijveraars der beide secten in andere streken zich over deezen vaderland geijverd hebben, en vele papieren hebben aangewend om godsdienst haat onder de bewoners van Silezie te verspreiden.

(noot).

heeft men my het volgend voorval ver-
haald. In zeker dorp ~~[illegible]~~, waar de
inwoners nagenoeg alle hervormd waren,
was ~~alleen~~ slechts eene Catholieke kerk; ~~[illegible]~~ de
hervormden bezochten die regelmatig,
en gingen alleen ten avondmaal in eene
afgelegene hervormde kerk. De geestely-
ke rigtede zyn onderwys naar deze toe-
hoorders in. Als nu het feest der her-
vorming zoude gevierd worden, in Octo-
ber 1817, kondigde de catholieke lee-
raar dit zynen toehoorders aan, en ried hun
~~nodigde hen uit~~
~~tevens dat hy~~ op dien dag ~~niet preken~~
~~zoude~~ naar de kerk van hunne ge-
loofsgenooten te gaan. Doch zy ver-
voegden zich by hem, en verlangden, dat
hy ~~hun in deze~~ zich aan hunne feestviering niet mogt
onttrekken, daar zy gewoon waren
door hem gesticht te worden, en hy hun
vertrouwen bezat. Met moeite liet hy
zich overhalen, en hield eene rede op
het feest, die zyne hervormde toehoorders
ten hoogste voldeed. Toen dit bekend
werd, baarde het toch eenig opzien; zyne
geestelyke overheid vroeg hem narigt
daarover; ~~en~~ tot zyne verantwoording
zond hy een afschrift van de redevoe-
ring, die hy gehouden had; en toen ver-
wierf hy ook de volkomene bisschoppelyke
goedkeuring. Silesie schynt dus werke-
lyk het land te zyn waar christenen als broe-
ders zamenwonen. (1)

Als een gevolg van de verdraagzaamheid van Frederik den grooten, mag men ook beschouwen, dat in Silezie de bedevaarten zoo menigvuldig zyn. De omstandigheden waren zonderling verkeerd. Keizer Joseph de tweede wilde ~~de~~ zyne onderdanen noodzaken, om naar zyne wyze van zien verlicht te wezen. Hiertoe behoorde de afschaffing der bedevaarten. Hy liet de kapellen, die daarvoor bestemd waren, afbreken, en verbood, om de heilige plaatsen te bezoeken. Frederik van zyne zyde liet ~~hen~~ hierin volkomene vryheid; zoo dat als in Boheme eene bedevaarts~~kerk~~kapel werd afgebroken, in Silesie eene andere gebouwd werd, en men ~~uit het Catholieke land naar het protestantsche kwam~~ de gewoonte aannam, om, daar Joseph het niet in zyn land gedoogde, in het land van Frederik ter bedevaart te gaan. Dit heeft veel bygedragen, om den Koning van Pruissen (by de Catholieken) bemind te maken. Men houdt het er algemeen voor dat die godsdienstige ~~optogten~~ reizen met vele misbruiken gepaard gaan; maar wanneer ~~die~~ ~~in de kapellen~~ de plaatsen, die bezocht worden, ~~hebben~~, ~~waar de~~ op de bergen gelegen zyn, waar de (verhevene natuur zelve tot godsdienstige gewaarwording stemt, zoo als dit in Silesie doorgaans het geval is, dan ~~kan~~ mag men zich voorstellen, dat een (gunstig) bedevaart op het gemoed (kan) werken. Meermalen heb ik des morgens vroeg, ook wel by het ondergaan der zon, zulke optogten

WP

die uit Bohemen kwamen, op het gebergte ontmoet; het grootst getal waren vrouwen, met witte sluijers over het hoofd. Zy zongen liederen in hunne taal, by choren; en zoo als men weet zyn de Bohemers by uitstek muzikaal. Ik moet bekennen, dat de schilderachtige vertooning en het welluidende ~~van hun~~ gezang my byna met de bedevaarten verzoende.

Ik ga nu over om van het gebergte te spreken

di

Het Sudetengebergte is na de Alpen het
hoogste en uitgestrektste van Duitsch=
land. Het knoopt zich in het Zuidoosten
aan ~~het~~ de Carpaten; - in het Noordwesten
aan het Lausitzer gebergte, waartoe het
zoogenaamd Saksisch Zwitserland (behoort) ~~is~~,
en verder aan het Ertzgebergte.
Men staat op ~~het~~ de Sudeten~~gebergte~~ aan
den rand van dee onmetelyke vlakte
welke zich tot aan het Uraalgebergte
uitstrekt, en die het eigentlyke land der
Sarmatische volken is.

Aan de eene zyde loopt de Oder, aan
de andere de Elbe langs deze bergen; -
beide rivieren hebben haren oorsprong
in die bergen zelven.

Men treft in de Sudeten eene groote
verscheidenheid van rotsen aan: van
den graniet ✕✕ tot den weeken zand=
steen. Dit veroorzaakt eene menig=
vuldige afwisseling in het voorkomen
der bergen, zoo dat de reiziger telkens
door nieuwe tooneelen verrascht
wordt.

Het hoogste gedeelte is in het noordwes=
ten en wordt by uitstek het Reuzenge=
bergte genaamd. Aan het ander uit=
einde naby de grenzen van Moravie
noemt men ze Sneeuwbergen, omdat zy

een groot gedeelte van het jaar met sneeuw bedekt blyven; want bergen, waarop de sneeuw nooit smelt, vindt men in de Sudeten niet. Tusschen de Reuzen en Sneeuwbergen zyn nog andere afdeelingen, die verschillende namen dragen; men noemt ze ook in het algemeen het Middelgebergte. In elk dezer afdeelingen heb ik uitstappen gemaakt.

De gansche keten is aan de Silezische zyde veel styler dan aan de Boheemsche (men treft) veele voorbergen langzaam afdaalt. De gezigten zyn daardoor veel uitgestrekter en het geheel is verhevener aan de Silezische zyde. Dit is de oorzaak waarom het bij voorkeur aan die zyde bereisd wordt.

Zeer ryk zyn de Sudeten aan warme en koude mineraale bronnen, die bekend zyn onder den naam van Silezische baden; enkelde toch liggen in Bohemen, zoo als het bevallige Liebwerda. De meeste worden weinig anders dan door de inwoners der naburige landen bezocht. Warmbrunn is het bad voor gewonden, en daar komt men ook niet zelden uit verre landen herstelling zoeken en zomtyds vinden. De Silesiers en ook de Polen gaan veel, zonder ziek te zyn eenigen tyd aan deze baden doorbrengen, waar men gezellig en eenvoudig leeft, en zich door den kleinen afstand, waarop deze badplaatsen van elkander liggen,

veel afwisseling van verblijf en gezelschap be„
zorgen kan. Deze gewoonte, die ook in Duitsch„
land bestaat, (zoo als wy weten) is aan onze zeden vreemd, waar
men meer ~~de~~ is gewoonte heeft, altans vroeger
~~had~~ was, om op afgezonderde buitenplaatsen
den zomer door te brengen. Dit hangt met
de meerdere of mindere gezelligheid zamen.

Er is in deze bergen geen gebrek aan stroo„
men; men hoort (en ziet) ze overal waar men
gaat; watervallen zyn er eenige, die
om hunne bevalligheid, niet om ~~de~~ hunne
stoutheid merkwaardig zyn. Meeren zyn
er zeer weinig, en hierin staat dit gebergte
by de Alpen en Jura ontwyfelbaar achter.

De mynen zyn in vroeger tyd van veel be„
lang geweest: men had hier goud, zilver,
koper, yzer, lood, en deze veelheid van
metalen werd lang als een groote rykdom
beschouwd. Thans heeft men vele berg„
werken opgegeven, omdat men het goud en
zilver, daaruit voortkomende te duur zou„
de koopen. De ~~koper~~ lood- ~~en~~ (en koper) yzermynen
leveren nog eenig voordeel op; de regering
laat er (sommige) ~~nog~~ (ook zonder voordeel) bewerken zoo lang ~~als zy geene~~
~~[illegible]~~ dit geen ~~zonder~~ aanmerkelyk verlies (te weeg brengt) ~~[illegible]~~
~~De Zaak~~. Men vindt steden, die, als by over„
levering, een bergwerk aanhouden, niet om
eenig voordeel uit de myn te trekken, maar
om burgerlyke voorregten en vryheden te
behouden. Zoo vond ik, dat het Boheemsche
Sreattädl, twee of drie bergmannen (Knappen)

van stadswege, by voortduring laat werken, om de voorregten van bergstad niet te verliezen.

Belangryker zyn de steenkoolmynen, die in de omstreken van Schweidnits met voordeel worden uitgegraven, en die nog eenen schat voor de toekomst bewaren, wanneer eenmaal het hout minder overvloedig zal zyn. Trouwens voor brandstof heeft de natuur rykelyk gezorgd, want op vele plaatsen vindt men ook zeer goede turf. De grond is aan den voet dezer bergen nog ~~zeer~~ vruchtbaar, maar als gewoonlyk neemt die vruchtbaarheid af als men hooger stygt; met moeite ziet men in ~~de~~ vele valleyen nog roggen koren komen, maar de oogst niet meer dan twee ~~hoogsten~~ ten hoogste drie malen het gezaaide koren oplevert. Het niet te ~~men~~ behoort juist is deze bergstreken onder de meest ~~bekende~~ bezochte landen van Europa en overtreft by voorbeeld onze provincien Gelderland en Overyssel; en men meent dat de Sudeten hierin alle andere Gebergten overtreffen, dat namelyk hier op hoogere punten, groote dorpen en eenzame woningen gevonden worden.

Dit zonderling verschynsel wordt verklaard door de uitsteekende nyverheid dezer bewoners. De natuur heeft hun zoo weinig geschonken, dat te meer weten zy zich door den arbeid hunner handen te verschaffen. Zy moeten uit het lagere land de meeste voorwerpen ter vervulling van hunne levens.

23

behoeften ~~bekomen~~ verkrygen. Daarom komen zy ~~[illegible]~~ nooit
van hunne bergen ~~[illegible]~~ af zy brengen de
~~vruchten~~ voortbrengsels (van hunne vlyt mede, die zy aan
de bewoners der vlakte in ruil kunnen ge-
ven voor de ~~voortbrengsels~~ vruchten van den
landbouw. Ik heb u reeds het linnenwe-
ven, als die belangryke tak van nyverheid
in het gebergte, genoemd. Dit behoort
dus tot de merkwaardigheden, die den op-
merkzamen reiziger niet mogen ontgaan.
Men wordt in de Sudeten toch ook nu en dan
herinnerd aan een geheel ander soort van
bewoners, namelyk door de kasteelen,
waarvan sommige nog in goeden staat
zyn, maar vele ook als ruinen daar staan,
het land schilderachtig maken, en denken
doen aan lang vervlogen tyden.

Ik begon myne wandelingen in de Su-
deten met het beklimmen van den grooten Sneeuw-
berg; ik ging derwaarts van de badplaats
Landek, op den 17en mei ~~(1831)~~ ~~laatst~~ van verleden
jaar. (1831) Men noemt dezen berg ~~ook~~
Spieglitzer of Glätzer Sneeuwberg naar
den berg en naar de stad, die in de naby-
heid liggen. In alle opzigten is deze berg
waard bestegen te worden. Ik mag hier op ~~het~~
het hoogste punt van deze afdeeling, die
men gezamentlyk Sneeuwbergen noemt, 4012
voeten boven de zee. Op vele plaatsen vond
ik nog sneeuw. Men overziet op dit punt
alle de omliggende bergen, en men [illegible] ~~ziet~~ in de
valleyen van drie landen, waarvan de ~~Sneeuw~~

24

grensscheiding juist) ~~op~~ over den top van den
Sneeuwberg loopt: Silesie, Bohemen en Mora-
vie. Alleen naar den kant van Bohemen wordt
het gezigt spoedig door andere bergen be-
perkt. De gedachten volgen ook onwille-
keurig de stroomen, die van den berg, waar
op men ~~[illegible]~~ zich bevindt, afvliegen. De
Neisse valt in den Oder en daarmede in de
Oostzee, de Adler valt in de Elbe en
gaat met deze naar de Noordzee, en de
Morawa (March) vloeit naar den Donau
en met deze naar de Zwarte zee.

De kruin van den grooten Sneeuwberg
is vlak en met fyn gras begroeid, zoodat
gedurende omtrent vier maanden in den
zomer 150 stuks vee hier zeer goede weide
vinden. Boomen groeijen er niet, en toch
ziet men aan oude stammen, dat hier vroe-
ger boomen gestaan hebben.

In den zomer wonen twee Zwitserfamilien
naby de kruin en maken boter en kaas; in
winter deze weg met hun vee in de vallei.
Eene armere familie blyft den ganschen win-
ter hier. Deze lieden vond ik in hunne wo-
ning; melk was het eenigste, dat zy my
konden aanbieden. Met belangstelling liet
ik my verhalen hoe zy vele maanden, van
nevel en sneeuw omringd, byna afgesneden
van de wereld zyn. Dezen winter was de
vrouw hier bevallen, en niemand had tot
bystand op den berg kunnen af zullen komen.
Doch die niemand helpt, helpt God, zeide de

vrouw en toonde my het kind, dat, nu 13 weken oud, gezond en sterk was. Het oudste van hunne kinderen, zy hadden er vijf, was niet hier, zy hadden het in een naburig dorp besteld omdat het anders niet in de school konde gaan. Deze belangstelling in het onderwijs, by zulke arme verlatene lieden, was my een dier blyken van volksbeschaving, welke men in Silesie menigvuldig aantreft. Onderweg had ik verscheidene kinderen ontmoet, die van een gehucht aan de helling van den berg, Klessengrund, naar Wichelmsthal, op byna twee uren afstands ter school gingen; zy droegen hun schamel middagmaal met zich, want om den afstand gaan zy niet voor 's avonds terug. In het beschaafde Frankryk zal men zulke voorbeelden zeldzaam aantreffen.

Deze bergen zyn rondom met mastbosschen bespreid; en de hoofdste inrigtingen van nyverheid zyn door de natuur zelve aangewezen. Het zyn zaagmolens, welke door bergstroompjes gedreven worden; vervolgens yzerhamers waar men het hout als brandstof en dezelfde stroompjes als kracht gebruikt. Deze vlytige lieden zyn er zoo op uit, om zich de krachten der natuur ten nutte te maken, dat myn gids my een huis wees, waar des zomers, als er veel arbeid is, door middel van een klein water-

dat het kind gewiegd wordt, ten einde de moeder daardoor niet in haar werk gestoord worde. Men maakt van deze stroompjes nog een ander gebruik, namelyk om het hout te vervoeren; men noemt dit Schwemmen. Het water wordt daartoe met kleine sluyzen opgehouden, die men, als er eene genoegzame hoeveelheid hout voor ligt, opent, zoo dat de stroom dit hout medevoert. Op die wyze komt het in den Oder, ~~de~~ en door het Friedrich-Wilhelms kanaal ~~gemeenschap heeft met~~ in de Spree; en zoo is het mogelyk dat Berlyn hout uit de bergen van Silesie bekomt, waarvan anders de afstand te groot voor het vervoer zoude zyn. By gebrek van zulke stroompjes wordt ook het hout in den winter op sleden van den bergen naar de vallei gebragt, doch dit is moeijelyk en somtyds niet zonder gevaar.

Langs mooye paden daalde ik ~~van~~ den Sneeuwberg af, bezag den ~~val~~ val van de Wölfel, en kwam nog denzelfden avond in de kleine stad Habelswerth. Deze plaats is eenigszins bekend door de ongelukken van brand, die haar overkomen zyn. In onze streken, waar men de huizen van steen bouwt, kunnen wy ons moeijelyk die ~~van de gevaren van brand~~ rampen voorstellen ~~waaraan~~ waaraan de steden en dorpen met houten huizen zyn blootgesteld. Deze stad was ~~laatst~~ in 1800 geheelelyk afgebrand

en op nieuw trof haar dit lot in 1823. Dit laatste was nog versch in het geheugen. Den 31 october van dat jaar, des avonds om 10 uren, ontstond er brand, en om half 11 was de gansche stad in vlam; alle huizen in de stad en voorsteden werden vernield, alleen met uitzondering van vier, die aan de stadsmuur stonden. Negen menschen verloren daarby het leven, en men moest zich verwonderen, dat er niet meer omkwamen, als men vernam met welke schrikbarende snelheid alles wegbrandde. Met yzing hoorde men den nood, waarin beitgryen ~~in weelden~~ zich de gansche bevolking bevonden had. En toch had zich alles zoo tamelyk hersteld. Maar niet zonder grond zeide men my: degenen, die van schrik en ellende zyn omgekomen, klagen niet meer."

De voorwerpen die mi myne nieuwsgierigheid lokten, waren de rotsen van zandsteen, die men aan den zuidelyken afhang der Sudeten aantreft. Zy loopen door Boheme en hangen met het Lausitzer gebergte (Saksisch Zwitserland) zaam. Ik vervolgde dus myne reis naar het dorp~~je~~ Carlsberg aan den voet van de Heuscheuer, aldus genaamd, om de gelykheid, die men meent te vinden tusschen dezen berg vol rotsen in ~~[illegible]~~ de verte gezien en eene hooischuur. ~~De nevel~~ Het slechte weder deed my het beklimmen der

en dit gaf my gelegenheid om my met den toe-, +
stand dezer plaats bekend te maken.

+ die tevens herbergier is, en by wien
ik my bevond,

28

Menschen uitstellen; + Ik onderhield my
dezen avond met den schout van het dorp,
die tevens herbergier is, en zyne gasten.
Het ~~Dit~~ Carlsberg ~~dorpje~~ ligt 2200 voet boven de zee,
midden in de bosschen, welke domeinen
van den Staat zyn. De landbouw
wordt slecht beloond; een goede oogst
bedraagt twee en een half maal het ge-
zaaide koren, de weide is vry goed.

Ik was nieuwsgierig, om te weten,
op welke wyze, en op welke voorwaar-
den, zich inwoners ~~op~~ in zulke afgelegene
streken gevestigd hebben. De schout kon
de myne nieuwsgierigheid geredelyk vol-
doen, hy gaf my ~~het~~ de archieven van zyn
dorp, die niet zeer omslagtig waren,
en daarin vond ik nu de geschiedenis
en de regten van Carlsberg. Mogelyk
mishaagt het (den Lezer) niet, die te vernemen.
In 1728 hebben eenige Colonisten ver-
lof bekomen, om hier huizen te bou-
wen; in 1730 verkregen zy van Keizer
Karel den zesden den naam van Carls-
berg voor hun dorp, en tevens eenige
regten. In 1787 is het Urbarium by
de Pruissische regering herzien en zyn
daarin de pligten en regten van de in-
woners en den grondheer (den Staat)
naauwkeurig vastgesteld. Daarin
wordt gezegd, dat de inwoners van
Carlsberg zyn, kleine landbouwers, die

29

tijd met arbeiden in de bosschen, met spinnen en weven bezig houden. Het gansche dorp is in 26 bezittingen afgedeeld, waarvan de eigenaars in het Urbarium genaamd worden, met bijvoeging van de erfpacht, die elk betalen moet, en die van 45 kreuzers tot 6 Rijksdaalders beloopt. De molenaar moet bovendien 2 Rijksd. 20 kreutz. molencyns voldoen. De gansche opbrengst van het dorp bedraagt 78 Rijksdaalders 20 kreutzers (139 gulden). Doch zeven huisgenoten (vermoedelijk later aangekomenen) moeten bovendien elk 18 Zoodegraschen (fl. 35) beschermingsgeld (Schutzgeld) betalen.

De diensten waren te voren zoogenaamde „ungemessene Robothen" (dat is onbepaalde, van de willekeur van den heer afhangende). Nu werden zij in het Urbarium bepaald. De bewoners der 26 eigendommen zijn verdeeld in drie klassen, waarvan de eerste jaarlijks drie klafters hout moet hakken, de tweede twee en de derde een klafter, of wel zij moeten jaarlijks drie twee of een dag in het bosch van den heer arbeiden. Naauwkeurig wordt bepaald, vóór welken tijd dit hout gehakt, en hoe groot de klafter zijn moet. Onder de overige bepalingen is nog deze: dat indien inwoners van Carlsberg zich in dienst van anderen willen begeven, de ambtena-

van der domeinen de voorkeur moeten hebben, mits betalende het gewone loon; en verder de leden van het dorp de voorkeur boven vreemden.

Zie daar het jus publicum van een dorpje in de Sudeten, en, zoo als ik naderhand bemerkt heb, (is dat) van vele andere dorpen gelyksoortig.

Er zyn in Carlsberg omtrent 300 inwoners.

Ik zag hier een gebruik, dat by de noordsche volken algemeen is, en by de ouden ook bestond, om namelyk in plaats van lampen of kaarsen hout als licht te branden. Dit zyn spaanders van pynboom- of beuken hout, twee tot drie voet lang, die men, in eene byna horisontale richting, vastmaakt aan een yzeren spil, die op poten regt overeind staat; en die men kan plaatsen, waar men wil. Men steekt die spaanders aan het uiteinde aan, en brandt er altyd twee te gelyk, opdat de een aanblyve terwyl men de andere vernieuwt. Een yzeren bak staat er onder, om de houtskolen, die men gedurig afstoot, op te vangen. By dit klassieke licht zat ik dezen avond met den schout en zyne dorpsgenooten over de belangen van Carlsberg en van Europa te spreken.

71

Met verwondering zag ik, dat men met zulke brandende spaanders ook in den stal en by het hooi ging, waartusschen de gloeyende houtskool telkens afviel en naauwelyks werd uitgedoofd. Toen ik den schout opmerkzaam maakte op het gevaar van brand, waarvan ik den vorigen avond zulke schrikkelyke geschiedenissen gehoord had, zeide hy my zeer koel, dat in zyn dorp nog geen brand geweest was. Zoo waar is het dat men zich zelden spiegelt aan het ongeluk van anderen.

Den ~~anderen~~ volgenden dag beklom ik in de Heuscheuer, die, ongeveer 600 voet hooger dan het dorp, boven het gebouwte uitsteekt.

Als men tusschen de rotsen gekomen is, staat men verwonderd over de zonderlinge ~~v~~ vormen, die zy vertoonen. Zy zyn menigvuldig gescheurd ~~en~~ afgebroken, en men wandelt als in een bosch van pyramiden, indien ~~[illegible]~~ men zoo deze onregelmatige gestalten ~~zoo~~ mag noemen, die zich van 100 tot 200 voet verheffen, en ~~[illegible]~~, verward dooreen staan. Nu en dan zyn het blokken, die tot zuilen op eengestapeld zyn, en somtyds zoo overhangen, dat men verwachten zoude, ze elk oogenblik te zien nederstorten. Sommige kan men beklimmen, en dan staat men aan eene steile, die niet zelden loodregt naar beneden gaat. De hoogste rots noemt men den

32

Grootvaderstoel, en aan vele andere heeft
men namen gegeven naar zekere gelyke-
nissen, zoo als de leeuw, de beer, de lakken-
winkel, de bakoven, de tent, ~~de~~ kansel, de
doolhof.... Men doet eene lange wan-
deling en ziet toch aanhoudend andere
figuren. Ik zag deze rotsen in een
sluyer van nevel gehuld, waar toch
de zon doorscheen. Dit maakte de ver-
tooning nog treffender, dewyl men alle
die zonderlinge vormen ~~[illegible]~~ een voor
een als het ware uit den nevel zag
opkomen.

Het deed my toch leed, dat ik hierdoor
beroofd werd van het vergezigt, dat men
anders van de Rentschener geniet.
Ik zag onder my niets ~~anders~~ dan de
toppen der boomen, en ik wist, dat
een uitgestrekt landschap voor my
lag; - ik hoorde zelfs de stemmen der
menschen en van het vee; wagens re-
den in de vallei; er werd gewerkt, de klank ~~het slag~~
der ~~van~~ ~~der~~ hamers kwam tot my. Maar van
dit alles konde ~~vernam~~ ik niets zien.
Terwyl ik hierover nadacht, en in my-
ne overpeinzing ~~verbeelding~~ dien sluyer van nevel
vergeleek met den sluyer, welke zoo
dikwyls voor onzen geest bedekt
datgene, waarvan wy het bestaan ver-
moeden, en dat wy zoo vurig zouden
verlangen te aanschouwen; - kwam op
eens de wind en maakte eene ruime
opening in den nevel. Een schoon land-
schap; de dorpen en steden. Pfaffendorf

1

Braunau, Wünscheldorf, Friedland, en in de verte het Reuzengebergte, lagen, helder door de zon beschenen, in het midden van een wolkenkrans, voor my.

Dit was eene der verrassendste vertooningen, die my zyn voorgekomen: zy volgde zoo onverwacht en onmiddelyk op niet zyn, dat het eene schepping ~~of verschijning~~ geleek. Na ongeveer tien minuten werd de krans van wolken weder nauwer, en eindelyk werd alles op nieuw bedekt.

— Doch reeds te lang ~~heb ik u bezig gehouden by~~ over de Heuscheuer.

— Ik ging nog denzelfden dag naar het dorp Adersbach in Bohême, waar de zandsteen in de vallei gelyksoortige tooneelen oplevert. De uitgestrektheid is nog veel grooter: men kan hier uren ver tusschen de rotsen wandelen, en de opzichzelfstaande gestalten by duizenden tellen. De reiziger gaat zonder bezwaar tot op een afstand van 720 schreden, zoo ver heeft men een pad gebaand. By den ingang is eene rots, die men het omgekeerde suikerbrood noemt, en die werkelyk dien vorm heeft: de spitse punt staat in het water, dat aanhoudend den steen nog meer uit ~~moet~~ slyt, zoo dat men zich niet kan begrypen, ~~dat~~ hoe dit topzware gevaarte kan blyven staan. Verder le-

34

vert de natuur hier weder de zonderbaarste gelykenissen op, ~~waarnaar~~ zoo dat men, even ~~of~~ als op de Heuscheuer, aan de rotsen namen geeft, zoo als de *leeuwekop*, de *burgruïne*, de *Hamburger raadsheer*, met eene groote pruik; de *Breslauer Elisabethtoren* (deze is een kegel van 218 voeten hoogte) het kleine en groote marktplek). Deze uiteenloopende benamingen kunnen eenigsins de zeer verschillende vormen dezer rotsen doen vermoeden. Eindelyk kwam ik aan eene *waterval*, die merkwaardig is, om de plaats waar men ze aantreft. Het water stort (van) 65 voet hoog, in eene groot, waar, ~~alleen~~ (geen ander licht komt dan) door eene kloof, die ~~do~~ van de overhangende boomen byna bedekt is. By deze donkerheid komt ~~het~~ de wegklank die ~~gewis~~ ~~dat~~ de val tusschen de rotsen verwekt.

Op mynen terugweg viel de avond en de ~~[illegible]~~ maan ~~ging~~ kwam op, zoo dat ik in de schaduwen van deze rotsen eene nieuwe belangryke vertooning vond. Toen ik uit dezen doolhof weder in het vrye veld kwam, vond ik lieden met schietgeweer en muziekinstrumenten, om my den *echo* te doen hooren, die zeer beroemd is, en inderdaad zeer treffend. Het geluid wordt zeer duidelyk *zevenmaal* op geheel verschillende wyzen herhaald, eens lang naderhand en geheel in de verte.

35

Ik was nu voldaan van dit gedeelte der Sudeten, en moest ~~bekennen~~ bevestigen, hetgeen men er van ~~zegt~~, schryft, dat na vele andere gebergten gezien te hebben, deze ~~zon-derlinge~~ (ruinen van) zandsteenen nog zeer merkwaardig blyven.

Ik ging nu noordelyk naar het Middelgebergte. Daar vond ik eene zachte bevalligste (land) streek, en tevens vond ik gelegenheid, om den linnenhandel nader te leeren kennen. Zie hier eenige byzonderheden daaromtrent. Deze nyverheid strekt zich over het gehele Sudetengebergte uit; zy behoort (niet uitsluitend) aan ~~het~~ Silesie, en is ook niet nationaal Duitsch; in Boheme, ook onder de Slawische bewoners, word het ~~overal~~ gesponnen en geweven, en dit strekt zich tot in Saksen uit. Volgens de berigten, ~~zoude~~ heeft een (Silesisch) lakenweversgezel in Haarlem het linnenweven ~~hebben~~ geleerd, en ~~zoude~~ heeft hy dit ~~het~~ in 1470 uit Haarlem naar Neurenberg ~~hebben~~ overgebragt en van daar ~~zoude~~ heeft het zich over het gansche gebergte ~~hebben~~ uitgebreid. Het blykt niet duidelyk, of dit alleen eene verbetering, namelyk het fyne linnen, of wel het (linnen) weven in het algemeen geweest is. Hoe dit zy de uitbreiding is

verbazend ~~genomen~~ groot geworden. In 1825 telde men in het Silesische gedeelte der Sudeten, dat trouwens verre weg het grootste is, 25,193 weefstoelen. Deze onderscheidt men in zulke, die als hoofdwerkzaamheid gedreven worden, en wier getal 13,406 beliep, en zulke die als ~~[illegible]~~ bijwerk dienden, en 11,787 (in getal waren) ~~beliepen~~. Kenners beweren evenwel, dat dit getal voor 25 of 30 jaren nog grooter was. De waarde van het linnen, dat in een jaar vervaardigd wordt, is moeijelijk te bepalen: ik vind het voor 1802 op 9 millioenen Thalers (16,200,000 Gulden) begroot. Die getallen zijn voldoende, om ons het gewigt van deze tak van nijverheid te doen gevoelen.

Het vlas wordt door de boeren zelf gebouwd, maar het zaad daartoe komt uit Polen. Deze bijzonderheid is mij opmerkelijk voorgekomen. In Polen bouwt men het vlas voornamelijk voor het zaad; de plant is kort en slecht; in Silesie wordt de plant hoog en levert goed vlas, maar het zaad is weinig waard. Daarom zendt men linnen naar Polen en ontvangt zijn zaad van daar. Zoo waar is het, dat de menschen steeds noodig hebben, elkander met hunne voortbrengsels behulpzaam te zijn. Men [illegible] deze ruiling af, zoo heeft

37

Palen slecht linnen, omdat het vlas niet deugt; en hierdoor slecht zaad, ten gevolge daarvan ook slecht vlas, en ten slotte eindelijk slecht linnen. En toch is het algemeen, dat zulke betrekkingen, die de natuur aanwyst, door bekrompen politiek gestoord worden.

In eenige streken wordt alleen gesponnen. Opkoopers gaan daar (namelyk) langs de huizen, om het garen by strenen, ~~[illegible]~~ welker prys verschillend is naar de meerdere of mindere fynheid, te koopen.

~~In~~ Elders wordt geweven, en voor die streken houdt men in vele kleine steden wekelyks linnenmarkt. Zulk eene markt trof ik te Waldenburg, eene stad van 2000 ~~zielen~~ inwoners. Op ~~zulk~~ ~~eene~~ die markt komen de landlieden, om hun linnen te verkoopen, en weder garen in te ~~ver~~koopen. Het zyn de opkoopers, die ~~wekelyks~~ ~~by~~ in de dorpen het garen by strenen hebben opgehaald, welke het op de markt weer in het groot aan de wevers verkoopen.

Deze ~~k~~ handel geschiedt in de omgangen rondom de markt, die men Lauben noemt. ~~onder die~~ De huizen zyn namelyk zoo gebouwd, dat de tweede verdieping vooruitspringt, en beneden een overdekte weg gevormd wordt, even als men dit ook wel in andere landen aantreft.

Hier zitten ~~ook~~ de linnenkoopers op

Overigens zyn)
~~De~~ Soorten ~~zyn~~ zeer talryk, en zy ver-
schillen van het grofste linnen tot
het fynste batist; ook zoogenaamde
schlegen of gaas, en tafellinnen.

koopkanten staallen, en de landlieden komen, hun de vrucht van hunnen arbeid: de Schapken linnen, dat zyn stukken van 60 el, aanbieden. Wanneer men het over den prys eens is, schryft de koopman deeze op het stuk, dat hy den eigenaar terug geeft.

Als de markt afgeloopen is, heeft elk deezer kooplieden eene bestemde plaats, waar hy ~~het~~ [de] gekochte stukken linnen in ontvang neemt en den prys dadelyk betaalt. De wever koopt dan voor dat geld nieuw garen en keert daarmede naar zyn dorp terug.

Wanneer de pryzen van het linnen dalen, is er eene algemeene verslagenheid en dit is in de laatste jaren dikwyls het geval geweest. Groot is de ramp wanneer de oogst van het vlas mislukt, want dan moeten de spinners het vlas koopen en hunne verdiensten worden daardoor zeer verminderd.

Zy die hoog in het gebergte wonen, moeten, om te spinnen, altyd het vlas inkoopen.

Het linnen, zoo als het op de markt komt, is doorgaans ongebleekt; er is eene soort, Creas genaamd, die van gebleekt Garen geweven wordt.

+ De koopman heeft ~~een~~ inrigtingen om het linnen te bleeken, op te maken, te klanderen; — dit geschiedt meer op de wyze van ~~groote~~ (in de Staten) fabrieken. ~~Z~~ Dan komt het in den grooten handel. Deze

kooplieden in het groot winnen naar even-redigheid veel, de wevers hangen grooten-deels van hen af; en zy zouden zeer ligt afspraak kunnen maken, om de pryzen laag te houden, indien niet zoo dik-wyls afgunst hen onderling vyandig maakte.

Zy moeten veel kapitaal hebben, houden dikwyls het linnen lang in hunne maga-zynen, en hebben in de laatste jaren zeer uitgestrekte betrekkingen moeten heb-ben, om aftrek te vinden. In dien stand worden dan ook, maar alleen met zorg en vlyt, groote vermogens verworven.

Er is in Waldenburg eene fabriek, waar vlas met stoomwerktuigen gesponnen wordt. Eene bysondere aanbeveling aan den eigenaar (den heer Alberti), bezorgde my de gele-genheid, om deze fabriek te zien. De uitvinding is nieuw, en nog niet tot de hoogste volkomenheid gebragt. De heer Alberti begon (in 1803) zyne proeven, om het vlas te spinnen op de wyze zoo als sedert Arkwright het katoen gesponnen wordt, en hy is zoo ver gekomen, dat hy sedert 12 jaren eene kleine, en sedert 4 eene groote fabriek in werking heeft. De Fransche keizer had hooge pryzen, tot een millioen franken toe, voor deze uitvinding beloofd. Men heeft, zoo als bekend is, hetzelfde in Brussel en in Engeland beproefd; doch ~~schynt~~ moet daar min-der wel geslaagd ~~te~~ zyn. De oorzaak ~~daar~~ hier-van schynt te ~~zyn~~ wezen, dat men daar het haar-

(1) 'Het is bekend dat thans het Spinnen tot groote volkomenheid gebragt is, en dat de zwarigheden voor het weven ook overwonnen zijn. Voor beide is men in Engeland de andere landen reeds vooruitgestreefd, hoewel de uitvinding daar niet het eerst geschied is (noot)

den steeds op dezelfde wyze als met het katoen heeft willen in het werk stellen, terwyl de heer Alberti hiervoor eene andere behandeling van het vlas, die hy <u>voorspinnen</u> noemt, heeft uitgedacht. Ik zag nu in deze fabriek 4000 spillen in twee groote zalen door een stoomwerktuig draaijen. By elke 50 spillen is een meisje, om de draden, die afbreken, weder aan te knopen; verder gaat alles van zelf.
Er werken in het geheel 150 meisjes in deze fabriek, en elk wint voor 12 uren werk daags 4 zilbergroschen (ruim 21 centen)

De grootere moeijelykheid, om vlas dan katoen, op die wyze te spinnen, ontstaat uit de mindere rekbaarheid van het vlas. Men heeft dan ook nog niet dezelfde volkomenheid bereikt (als voor het katoen), en spint alleen schering of kettinggaren, en niet van de fynste soort.

Dezelfde weinige rekbaarheid van het vlas zal denkelyk nog lang het linnenweven met stoomwerktuigen doen mislukken, terwyl men voor wollen en katoenen stoffen daarin reeds geslaagd is.

De heer Alberti heeft voor zyne uitvinding geen patent, maar hy is door de regering in de onkosten ondersteund geworden. (1.)

Het zien van deze fabriek deed by my ernstige bedenkingen opkomen. Welken invloed moet dit spinnen met stoomwerk-

41

trissen hebben op het lot van zoo vele familie, die zich tot nog toe met spinnen bezig houden? Dezelfde vraag heeft zich in Engeland opgedaan by de uitvinding van het spinwerktuig voor katoen door Arkwright; en zy is (in het eind) daar gunstig voor de uitvinding opgelost. Een oneindig grooter aantal menschen heeft werk en bestaan gevonden in het spinnen met de nieuwe werktuigen, dan vroeger met het gewone spinnewiel.

Dit spinnen van vlas met ~~aan~~ stoomwerktuigen heeft aanvankelyk geen nadeeligen invloed, in Vlaanderen, kunnende heeft het welvaren; want elk der meisjes, die er in werken wint zoo veel als anders eene geheele spinnende familie. Het kettinggaren (der fabriek) is sterker, breekt minder af; en de wevers kunnen hierdoor makkelyker en vlugger werken, hetgeen hun voordeel vergroot. Wanneer men ook ~~tolle~~ inslag ~~ma~~garen met stoomwerktuigen vervaardigde, zoude toch nog alleen de ~~?~~ minst voordeelige arbeid in de familien vervallen, en daar het garen (en het linnen) goedkooper zoude worden, zoude het weven (in de familien) zich kunnen uitbreiden.

Doch wat nu als men uitvindt, om ook te weven met stoomwerktuigen? Het is niet te ontkennen, dat hierdoor

Doch zegt men welligt, waarom worden ×
zulke fabrieken niet verboden?

42

de bevolking der fabrieken in grooten nood kan geraken; hoewel waarschynlyk de fabrieken na eenigen tyd ~~arbeid en~~ meer voordeel zullen ~~aan brengen~~ opleveren, dan het weven in de huisgezinnen thans doet. Want het verbruik van linnen zal niet, even als te voren dat van katoen, uitbreiden, wanneer het gemakkelyker en minder kostbaar vervaardigd wordt. Hoe evenwel de bergbewoners aan die voordeelen zal kunnen deel nemen, laat zich niet vooruit bepalen.

Wy mogen ons toch eenigsins gerust stellen door de opmerking, dat dezelfde vindingrykheid van het menschelyk vernuft, die de krachten der natuur zoo uitsteekend weet aan te wenden, om menschenarbeid te vervangen, ook andere gelegenheden weet uit te vinden, om dien uitgespaarden arbeid van menschen op nieuw en met nog meer nut te gebruiken. Langzaam zal het weven met handen en voeten vervallen, en gelyktydig, mogen wy hopen, zullen die handen en voeten eene andere bestemming erlangen.

De tusschenkomst van den wetgever zoude het kwaad, dat men vreest, nog erger maken. Indien de invoering van het spinnen en weven met stoomwerktuigen in Silesie verboden werd,

43

zoude het elders worden ingevoerd; de Si-
lesiers zouden dan hun handenwerk niet
minder verliezen; en zij zouden bovendien
verstoken zijn van de fabrieken, die er
~~[illegible]~~ vergoeding voor konden ople-
veren.

Het is de natuurlijke loop der nijverheid, zoo als van alle menschelijke zaken, om voorwaards te streven; dit veroorzaakt tijdelijke nadeelen, die men niet kan ontkennen; doch veel grooter en duurzamer zijn de nadeelen, wanneer de mensch onderneemt, de natuur in haren loop te stuiten.

Ik bezocht nu, in dit gedeelte der Sudeten verscheidene badplaatsen: Altwasser, Charlottenbrunn, Salzbrunn. Zij zijn liefgelegen, maken alle aanspraak op groote geneeskracht, maar overigens vindt men er niets bijzonder merkwaardigs. In Salzbrunn plagten vooral veel Polen te komen. In de lijst van het vorige jaar vond ik verscheidene namen, die in den opstand tegen Rusland voorkwamen; en inderdaad heeft men mij gezegd dat zij juist deze Silesische badplaatsen, waar zij, zonder opzien te baren, elkander ontmoeten konden, gebruikten, om over hun vaderland te beraadslagen. Met angstige belangstelling sprak men algemeen over de ge-

T Zwager van den Hertog van Anhalt Köthen

waagde onderneming dezer naburen.

Charlottenbrunn is de plaats, waar de edele wysgeer Garve zich by voorkeur ophield. Garvensruhe noemt men nog de bank, waar hy gewoon was te zitten, en waar men een allerliefst gezicht over de vallei heeft.

Wanneer men eenzaam in de bergen reist, is het eene aangename afwisseling, zich op eens in groot en levendig gezelschap te bevinden. Op de badplaatsen viel my dit niet te beurt, het was nog te vroeg in de lente. Doch op de pinksterdagen bevond ik my te Fürstenstein, en meest bezochte een der schoonste punten van het ~~geheele~~ gebergte, ~~en~~ maar ~~dat~~ hoewel het 9 mylen van Breslau ligt, de inwoners dezer stad menigvuldig ~~hier~~ de feestdagen komen doorbrengen. Hier was vreugd en vrolykheid, en zonder moeite maakte ik eenige kennissen, waardoor ik deze dagen aangenaam doorbragt. Fürstenstein is het kasteel van de grafelyke familie Hochberg, die zich moeyelyk een aangenamer ~~ligging~~ punt zoude hebben kunnen uitzoeken. Ook is dit kasteel meermalen door bezoeken van den Koning en van den kroonprins vereerd geworden. De graaf Hochberg behoort tot den rykste adel van Silezie, die in vermogen

evenwel niet met den Russischen of Hongaarschen te vergelyken is; maar wel, zoo het schynt,

45

in verkwisting en gebrek aan orde. Deze graaf bezit 4 steden en 36 dorpen, zyn inkomen bedraagt omtrent 200 000 gulden. Maar hy heeft zoo buitensporig geleefd ~~vele schulden gemaakt~~ dat zyne schuldeischers zyn goed (in beslag genomen hebben) ~~beheeren~~, en (jaarlyks) ~~hy~~ slechts 3000 daalders bekomt, om van te leven. Ik zag hem in een zeer burgerlyk rytuig met twee paarden ryden, alleen verzeld van zyn lyfarts; want die wordt door zyne schuldeischers bekostigd, ~~om zoo mogelyk~~ in de hoop van hem lang te laten leven; want by zynen dood gaan de goederen onbezwaard op zynen zoon over, en de schuldeischers hebben niets meer te vorderen. Dit geldt namelyk omtrent persoonlyke schulden; maar de meeste goederen zyn nog verbonden ~~met~~ voor oorlogschatten, die de edelen, met toestemming der regering, op hun majoraat gevestigd hebben.

Zeer steken daarby af de familiën die door ~~den~~ handel en zuinigheid zyn ryk geworden. Ik zag hier den linnenhandelaar Kramsta uit Freiburg, met kostbaar rytuig, vier schoone paarden, en alle de blyken van grooten rykdom. Men zeide my dat ~~hy~~ de vader een bontwerkers knecht (Kirschner) geweest was, en door vlyt en spaarzaamheid tot dien voorspoed gekomen was, dat men thans het zuiver in-

66

komen der familie op weinig minder schat, dan dat van alle de bezittingen van den graaf Wagberg. Zulke contrasten duiden eene omkeering in de maatschappelyke ~~standen~~ betrekkingen aan.

Ik moet er toch byvoegen dat ik meermalen op adelyke goederen geweest ben, maar betere huishouding bestaand.

~~Ten slotte mogt ik nu over~~ Het derde ~~af~~

~~Ik ging nu naar het~~ / ~~hoogste~~ gedeelte der Su-
deten, ~~dat men~~ is het Reuzengebergte ~~noemt~~, dat ver-
kelyk uitsteekt boven alle bergen van Duitschland, alleen
de Alpen uitgezonderd. Het beslaat, eenigzins
ruim genomen, eene landstreek van 38 vierkante mylen. Aan den
kant van Silesie vertonen zich deze reuzenber-
gen in hunne volle grootheid; men ziet ze
steil uit de vallei opryzen, en een ~~rei~~ / vormen,
die men den kam noemt, en welke doorgaans
de naby 5000 voeten hoog is. Eenige voorbergen
staan hierendaar op zichzelf in het lagere
land, en geven daaraan eene groote bevallig-
heid. Aan den kant van Bohemen daalt
men af langs een groot aantal lagere bergen,
die als zoo vele trappen vormen, tot in het
vlakke land, zoo dat van daar de Reuzenkam
zich ~~niet~~ zoo ~~schoon~~ verheven en niet zoo in
zyn geheel vertoont. Hirschberg en
Schmiedeberg zyn in Silesie, Hohenelbe in Bo-
heme de voornaamste steden aan den voet van
dit gebergte gelegen, en daarheen vloeijen de
voortbrengsels der nyverheid van derzelver
bewoners. Nog naderby ligt de beroemde bad-
plaats Warmbrunn, en van daar uit maakt
men veelal de kleine reizen ~~uitstap~~ in het Gebergte. Het
hoogste punt is de Schneekoppe of Riesenkoppe,
die is dan ook het doel van die kleine togten.
Tweemalen ben ik derwaards gegaan, langs

verschillende wegen op en af klimmende, en heb by die gelegenheid de meeste belangrijke punten bezocht.

De Ardennenbergen behooren niet tot de wildste. In de verte gezien zyn hunne vormen meestal zacht; maar nader by leveren zy menigvuldige sporen van groote verwoestingen der natuur. De kruinen bestaan meestal uit losse steenen, die met mos bedekt, op eenigen afstand het voorkomen hebben van koolbladen; maar op de plaats zelve gekomen vindt men, dat het tallooze brokken graniet zyn die als het puin van groote bergen ~~rotsen~~ zyn overgebleven; en men vraagt zich, hoe die rotsen van graniet op duizende voeten hoogte alzoo hebben kunnen verbryzeld worden. Op vele plaatsen staan eenzame rotsen, in allerhande gestalten, als overblyfsels van meer dan reusachtige muren, welke door den langzamen invloed van lucht en water verteerd zyn. Zulke overblyfsels doen ~~aan~~ vele duizende jaren denken, die de wanden ~~van~~ ze zoo hebben kunnen uitgevreten. Beide zyn ruïnen der natuur die van het veranderen der aarde getuigen, en die onze ~~kl~~ kleinheid en onbeduidendheid wanneer wy ons kort en zwak bestaan op de wereld beschouwen ~~betrachten~~, zeer treffend doen gevoelen. Op de bergen wordt dit gevoel op eene zonderlinge wyze te gelyk opgewekt met dat van oneindige grootheid en oneindige voortduring, waarvan zich de ziel bewust is, wanneer zy tot zichzelve inkeert.

Hierin, geloof ik, ligt het verheven genoegen, dat
het aanschouwen der grootsche natuurtooneelen
by ons verwekt. Wanneer men uit de natuur
de wysheid van den maker, de onsterfelykheid van
den mensch heeft getracht te bewyzen, zoo heeft
men, naar my voorkomt, niet genoeg acht ge-
slagen op die onmiddelyke taal, waarmede de
natuur tot het hart spreekt, en die meer onweer-
staanbare overtuiging te weeg brengt. Het is
die indruk, welke de natuur op ons maakt
waarvan Mme de Stael zegt: Je ne sais quel
rapport existe entre les cieux et la fierté du
coeur entre les rayons de la lune qui reposent
sur la montagne et le calme de la conscience
mais ces objets nous parlent un beau lan-
gage, et l'on peut s'abandonner aux ~~[illegible]~~
tressaillement qu'ils causent, l'ame s'en
trouvera bien. Quand le soir, à l'extrémité
du paysage, le ciel semble toucher de si près à
la terre, l'imagination se figure par delà
l'horizon, un asyle de l'espérance une patrie
de l'amour, et la nature semble répéter
silencieusement que l'homme est immortel.
Ik zal niet ondernemen
Ik de afwisselende schoonheden te ~~[illegible]~~ be-
schryven, die ik ~~[illegible]~~ ontmoette terwyl ik in alle
rigtingen deze bergen doorwandelde: de voor-
naamste zyn drie „Schneegruben" (Sneeuw-
grotten) waar de sneeuw tusschen steile
rotsen byna het geheele jaar onsmolten

+ Hier weet men my de plaats, waar onlangs een Jude, die een steen had willen naar beneden werpen, in den afgrond gestort was en geheel verbrijzeld.

blyft. — Een paar ~~kleine~~ meeren (der grosse und
kleine Teich) die ~~geheel~~ als verscholen tusschen de toppen
der bergen liggen, en die men het eerst uit de hoogte
ziet. Overal hoort men beken ruischen, en op
eenige plaatsen ziet men watervallen, die
niet door de veelheid van water maar door
de fraaiheid van ~~V~~vormen, welke aan ~~de~~ valhanden in
de bergen byna nooit gelyk zyn, den reiziger
bekoren. Wanneer die beken (watervallen en) vallen behoo-
ren tot stroomen die weinig bekend zyn,
ziet en hoort men ze met genoegen, om dat
zy de natuur schooner maken; ~~doch~~ maar
komt men aan den oorsprong van eene
der Europesche rivieren zoo ~~wordt men~~ wekt dit een
veel grooter ~~geheel anderst~~ belang. Eens had ik met opge-
togenheid aan den oorsprong van den Rhyn
gestaan, nu stond ik aan dien van de Elbe.
Hoog aan den berg in het midden eener
weide ontspringt deze rivier als eene kristal
heldere bron; en ~~dadelyk~~ spoedig ontvangt zy veel
water uit andere beken, en vormt ~~dat~~ zy een
kwartier verder ~~dat~~ een schoone waterval
ter hoogte van twee honderd voeten. Het was hier
eene zeer afgezonderde woeste streek maar
rondom nog met ys en sneeuw bedekt. Dit
stak zonderling af, wanneer ik my in myne
verbeelding verplaatste aan de lachende
boorden ~~en in de~~ volkryke ~~levendige~~ ~~volkryke~~ steden van Dres-
den en Hamburg waar deze Elbe naderhand
langs vloeit

~~× Vele andere landpaaden zag ik hier en daar verspreid liggen, en de meeste had ik onnaga bezocht.~~

Op de hoogte 3 tot 4,000 voeten houden de bosschen van Denne- pyn- en Sparreboomen op, en men vindt dan op deze bergen menigvul-dig een soort van dwergspynboom die maar ongeveer 4 voet hoog is, en ~~hier~~ kniehulter, Pinus pumilis, pinaster Alpinus repens genaamd wordt.

≡ Ik had de eerste reis op de Rietenkoppe, door den nevel niets kunnen zien; daarom rigte ik myne tweede wandeling zoo in dat ik op nieuw op dit ×

Op de wandelingen in ~~de~~ het Reuzen~~bergte~~gebergte over-
ziet men uitgestrektere landschappen dan
~~bygna~~ op de meeste ~~der~~ andere bergen; indien
het oog zoo ver reiken konde, zoude men
~~geheel Silesie~~ ver over den oder, eene ~~land~~
vlakte ~~van~~ vele honderde mylen overzien. Byzon-
der behaagt het ~~dat~~ land aan den voet
van het gebergte, het is ~~schoonen~~ bekoorlyker dan eenig
ander in de oude provincien van Pruissen.
Hier zyn ook de schoonste landgoederen. Toen
voor een paar jaren de keizers van Rus-
land in Pruissen kwam, wist ~~de~~ de
~~koning~~ ~~hen~~ men geen aangenamer plaats
te vinden, om ~~zich~~ elkander te ontmoeten, dan
het landgoed ~~[illegible]~~ van des konings
broeder, Wilhelm, Fischbach aan de
voet het Reuzengebergte.x Eene byzonder-
heid is nog dat dit land meer bewoond
is dan eenige bergstreek van gelyken aard.
~~Men ziet~~ De kleine steden en dorpen zyn
zoo menigvuldig, dat zy zich als een onaf-
gebroken keten door alle de valleyen slin-
geren. +

Op de ~~[illegible]~~ Riesenkoppe staat eene
kapel, die sedert eenige jaren voor de
reizigers tot eene herberg ingerigt is, zoo
dat men er den nacht kan doorbrengen.

~~Op het~~ hoogste punt ~~gekomen~~ kwam, dacht ik, heb ~~ik~~ my tot
ten tweedemalen geheel teleurgesteld gevonden:
een ondoordringbare nevel omhulde de
Riesenkoppe van alle zyden. Ik moest
my daarmede troosten, dat ik op den weg

> De hoogte van de Riesenkoppe is 4990 ~~duit~~
Parysche voeten boven de Oostzee;
de Brunnen is 3089 x voeten hoog.

x (By goede koppe zyn een mensch in deze landen
een dankbaar gestelt by kopen, of by Anderen
zoo weinig kennis maakt op den man
zoo veel op zyne standplaats aan.)

derwaarts nagenoeg alles gezien had, moest ik op de Koppe zelve zonde gezien hebben; want zonderling genoeg zweefde de nevel alleen om den kruin, terwijl een weinig lager alles helder was.

→ Men vindt op dit punt eene gemetselde kapel, die reeds sedert 1681 alle stormen heeft wederstaan; ~~en~~ en die in de laatste jaren tot een soort van herberg ingerigt is, waar men schuilplaats, en op stroo ook een nachtlager vindt.

Het gewone tijdverdrijf ~~op~~ bij slecht weder op de bergen, is het boek, waar de reizigers hunne namen in schrijven te doorbladeren; en toch levert dat zelden veel belangrijks op. Het schijnt dat op plaatsen, waar de natuur zelve zoo verheven is, de poëzie niet licht iets voortbrenge ~~voortbrenge~~ dat harer waardig is; wanneer de reizigers meenen, dat ~~zij iets~~ hun gedigt overeenstemt met de hoogte waarop zij zich bevinden, zoo is het ~~vindt men~~ gewoonlijk ~~dat~~ ~~bij~~ bombast. ~~is~~ De eenvoudigste zaken ~~zijn~~ in deze boeken zijn nog de beste; om mijn dagboek niet geheel ledig te laten, schreef ik er mij een af, en dit wil ik u ook mededeelen.

Der Spitze Koppe heißt am Rieß in diesen Landen
Ein Zwerg gestellt zu Alpen oder Anden.
So wenig kommt es auf den Namen
So viel auf seinen Standpunkt an.

X

+ Eene vallei heet ~~Jammerthal~~, omdat er bijna niets op den steenachtigen grond groeit, en toch is het zeer bewoond; de inwoners houden zich met ~~glasslijpen~~ glasblazen en glasslijpen bezig, en vinden ~~op zekere hoogte van de bekend is~~ +
hierin genoegzaam bestaan. Het dorp heet ~~Schreiber~~ ~~hier tusschen de 3000 en 4000 voet hoog~~) zau

Schreiberhau

en telt meer dan 2000 zielen.

De eerste aanleiding om zich in deze afgelegene vallei te vestigen waren vervolgingen om de godsdienst, die men hier ontging. Denzelfde oorsprong wordt aan meerdere plaatsen toegeschreven.

(een van die welke ik bezocht

⊕ De Koppelbaude) is 3746 v. hoog bijna 700 hooger dan de Brokken, zij is niet de hoogste.

\# Voor de ondermste zijn de openingen tusschen de balken met mos toegestopt, en is de wand van binnen met planken en van buiten met schindels (kleine plankjes) beslagen, het dak is ook van schindels.

Baude

Somtijds zijn twee of drie meer in elkanders nabijheid gebouwd; andere

Zoo lang men in de dalen is, vindt men dor-
pen, zelfs waar de landbouw steeds weinig
meer oplevert, en het ~~koude~~ klimaat uiterst
ruw is. + Hooger aan de bergen, staan eenza-
me woningen, met weiden omringd, mid-
den als eilanden in het bosch, somtijds hooger
dan waar de boomen groeijen. Men noemt
deze woningen Baüden, van een Boheemsch
woord, dat hutten beteekent. Daarin ~~vindt~~
treft de reiziger gastvrije menschen aan, die
hem, zoo goed als de omstandigheden dit mede
brengen herbergen.

Deze Bauden worden bijna zonder uitzon-
dering ook in den winter bewoond, en zij on-
derscheiden zich daardoor van de Sennhütten in
Zwitserland. Geen bergen van Europa, meen
ik, worden ~~zoo veel en~~ op gelijke hoogte (zoo veel ~~hoog~~ bewoond
als deze ~~Reuzenbergen~~ + Dit wekte ~~deed~~ bij mij eene
bijzondere belangstelling voor die inwoners,
welke zoo afgezonderd leven, en met zoo vele
moeijelijkheden te kampen hebben. ~~Ik heb~~
~~een aantal bezocht en zal hier wat ik heb~~
~~gevonden~~. De Bauden zijn doorgaans gewone
~~boerenwoningen~~ huizen van opeengelegde balken, ~~zeer~~
sterk gebouwd; zeer zelden van steen. + ~~zij~~
~~staan~~ ~~Dikwijls~~) staan op eenen afstand van elkan-
der; en alles wat men uit de vallei behoeft
~~moet~~ wordt met moeite op den rug naar de
Baude gedragen. In den winter is dik-
wijls alle gemeenschap afgesneden, de Baude

54

lijk dan onder sneeuw begraven, en om licht te hebben moet men voor de vensters eene opening maken, die den dag doorlaat. De bewoners verlaten dan hunne woning somtijds gedurende weken lang in het geheel niet; en als iemand komt te sterven, moet men het lijk in den sneeuw leggen, tot dat de zomer gelegenheid verschaft, om het naar een naburig kerkhof over te brengen.

Zelfs in den zomer is het klimaat zoo ongunstig, dat men gedurende het geheele jaar het woonvertrek met eene groote kagchel verwarmt; zoo vond ik het in de eerste dagen van Junij, en men zeide mij, dat dit den geheelen zomer door plaats vond.

Op die wijze leeft een groot aantal familien op deze bergen, en men kan zich voorstellen, hoe eenzaam die woningjes staan, daar slechts 24 bewoners op de vierkante mijl geteld worden; terwijl de landstreek, als men de vallei en medegerekend, te zamen 68 mijlen, over de 3000 inwoners op elke vierkante mijl heeft, ~~ongeveer zoo veel als de provincie ... in de ...~~.

Elk dezer Banden heeft een bijzonderen naam die van de plaats waar ze staan, van dien des eigenaars of van eenige andere omstandigheid ontleend is, zoo als: Wiesenbaude, Schlesische, Böhmische, Hampels, Spindeler-, Lehnerbartschbaude, enz.

bewoners is dat met hout takken in de

H De gansche familie slaapt gewoonlyk op de hoorzeder, zonder laken af dekens.

×

× in de meeste andere had men, er minder.

Ik vond daarentegen een zeer x talryk gezin —
~~in eene baude, die ik bezocht~~, bestaande uit
drie (~~bejaarde~~ sterke) ~~gemeenschappel~~ grijsaards en zeer verstandige
lieden, het meerendeel van kinderen. ~~Het~~
Alles had het voorkomen van goede huis-
houding, er heerschte orde reinheid en
werkzaamheid. Men bood den reiziger ver-
verkwikkingen aan, die de (gemaakte) wandeling gewoon-
lyk te beter deed smaken, evenwel was
de Soep van Kongaarsthen niet zoo goed, dat
zy ook elders by val (zoude) gevonden hebben. Over-
gens moet men zich behelpen; voor nacht-
leger vindt men niet anders dan hooi.
x Waarom kunnen ~~kertan~~ met deze lieden eenig-
sins met vanend ~~elkeend~~ laper ~~zyn~~, terwyl de natuur
hun zoo weinig aanbiedt? Ziet hier wat
ik daaromtrent vernomen heb.
Aan akkerbouw is by deze baude niet
te denken, weide en bosch is alles wat de
grond oplevert, en men moet zich dus
tot de veefokkery bepalen. In de Spindler-
baude, waar ik overnacht heb, had men 10
koeyen en evenveel geyten.x Voor dit vee heeft
men byzonder veel zorg: de stal die het groot-
ste gedeelte van het gebouw inneemt, is dicht
en warm, met balken gevloerd en zeer zin-
delyk. Strooisel heeft men niet, en de mest
dient alleen om de weide te verbeteren. Het
gansche jaar door komt het vee des nachts
in de stal, en des middags bekomt het eene
warme Soep. By al die zorg gebeurt het toch
~~dikwyls~~ menigmaal ~~ylsct~~ met hout takken in de

6.

+ hetgeen toch zeer weinig is,

…n en dan dat het vee in den winter van koude sterft.

De wakkere bewoners der Bommeel hebben niet vele behoeften; van hun vee bekomen zy melk, boter en kaas, de zalleen koopen zy brood en aardappelen, en hiermede is hun gewoon maal voorzien. Eyeren en varkensvleesch zyn buitengewone weelde, ander vleesch eten zy bijna nooit.

Deze bewoners zyn eigenaars van hun huis en weide, en hierin ligt waarschijnlijk een der redenen, waarom zy zoo moedig in hun afgezonderd leven volharden. Maar zy moeten aan den grondheer een cijns betalen, die 5 tot 10 gulden jaarlyks bedraagt; wat minder moeten zy jaarlyks aan denzelfden grondheer voldoen voor brandhout en, wanneer zy op Pruissisch grondgebied wonen, betalen zy aan den koning de drukkende klassensteuer, waarvan het minimum jaarlyks f3.60 - bedraagt, en die met de andere belastingen ligtelijk 10 tot 15 gulden beloopt; — alles zaam dus 25 tot 30 gulden jaarlyks.

Om nu deze som te kunnen opbrengen, zich brood en aardappelen, kleederen en andere noodzakelyke voorwerpen te kunnen koopen, brengen zy eenige boter en kaas ter markt, + zy hebben des zomers eenige winst van den reizigers; somtyds verdienen zy wat met hout hakken in de

† Het plukken van wilde bessen (Vaccinium Myrtillus) die zy droogen, en zoo ter markt brengen; – ook van Yslandsch mos, dat hier veel groeit; en dat zy by centenaars aan de handelaars leveren, geeft hun ook nog eenig inkomen.

†

3654 voet hoog

5ij

bosseken. + Al het overige moet verdiend worden met <u>spinnen</u> en <u>weven</u>. Dit is dan ook de werkzaamheid van oud en jong, mannen en vrouwen, den geheelen tijd door, en hiermede houden zij zich vooral gedurende den langen winter bezig; zoo zij mij zeiden, dikwijls tot laat in den nacht. Het is dan ook alleen door dit onafgebroken voortwerken dat het eenig voordeel kan opleveren, want uit alle de byzonderheden, die men mij heeft medegedeeld, omtrent den prijs waarvoor zij het vlas inkochten, de hoeveelheid die men van meer of minder fijn ~~garen~~ garen op een dag spinnen konde, en den prijs waarvoor zij het garen verkochten, was de slotsom, dat die goed en vlytig spint, ~~het~~ op zyn hoogst een stuiver daags verdient.

De meerdere of mindere welvaart (verschillen) ~~hangt~~ der graafschappen [illegible] door ~~af~~ ~~dat~~ dat zij meer of minder ~~van~~ door reizigers bezocht worden, en ~~of~~ dat hunne <u>bodem</u> (of slechter) zoo ligt, dat het nu eens beter gedyt.

Doch ook in de armoedigste [illegible] dan zijn zij (even als de [illegible]) aan de plaats hunner geboorte gehecht; een treffend voorbeeld is mij daarvan voorgekomen in de <u>Teichbande</u>. De [illegible] bij een der kleine meeren, waarvan ik + gesproken heb, maar het barste klimaat heeft [illegible] afgeslagen, ~~[illegible]~~ zoo dat zij bijna nooit door reizigers bezocht worden. Dit was voor mij

Hem was;
(aangewezen, om zoo lang als hy geene aanstelling bekomen had, hier de kinderen te gaan onderwyzen. Hy ontving daarvoor van deze beiden kost en inwoning. Deze kinderen

8

neden, te meer om zo te bezoeken. Ik vond de bewoners zeer armlyk, zy hadden maar drie magere koeyen en een paar gyten, dezen winter was nog van hun alle door de koude gestorven, een kalf en een jongen gyt hadden zy ~~[illegible]~~
De toestand dezer lieden kwam my zeer beklagenswaardig voor;
nog by de haard in hun woonvertrek. Drie mannen in dit gezin zyt zonen van uitsteekende lengte en kracht; drie ~~daarvan~~ hadden in het leger gediend en ~~twee~~ de vierde was nog soldaat. Van de drie eersten waren twee by de lyfwagt des konings geweest, doch, zoo dra hun tyd om was, waren zy naar de (terug) eylande teruggekomen, en, verkozen hier zy hadden ~~het~~ (kommerlyke ~~leven~~ (tusschen de rotsen, van de wereld afgezonderd, wel gevoed en gekleed liever dan ~~verkozen boven het~~ onbezorgd, ~~[illegible]~~ als soldaat, van de lyfwacht ~~in de hoofdstad~~ in Berlyn of Potsdam te leven.

~~[illegible]~~ Van de bezoeking der Bande-bewoners liet zich niet veel verwachten, ik ~~[illegible]~~ vond die beter dan ik my voorstelde; zy zyn niet van alle onderrigt beroofd, en zy stellen daarop veel prys. In de Spindler Bande, ~~maar~~ ik overnachtte, vond ik een schoolmeester, welke de kinderen van dat gezin onderwees, en ~~een aantal~~ (ook eenige) kinderen uit de minst afgelegene andere Banden, die daarvoor den dag hier kwamen doorbrengen, de tammingsze zelfs den nagt overbleven. Hy zeide my, dat hy uit een ~~[illegible]~~ Seminarium voor dorpschoolmeesters gekomen ~~was~~ ~~[illegible]~~ ~~[illegible]~~ deze Bandebewoners te onderwyzen. ~~[illegible]~~ haar in kennistings, en de ~~[illegible]~~ kinderen ~~[illegible]~~

zoo wel als zij uit de buurt konden en reeds allen lezen
en schrijven. Dit gaf mij
een gunstig denkbeeld van de regering die hare
afgelegendste burgers niet uit het oog verliest,
en van deze lieden, welke zich de gelegenheid om
onderwijs te erlangen, zelfs met eenige opoffering
ten nutte maken. De lezer vermoedt wellicht
niet, dat ik mij hier op oostenrijksch-grond-
gebied bevond; doch de oostenrijksche regering
behoort onder die, welke het meeste zorg dra-
gen, dat elk een lezen en schrijven leere; zij be-
perkt alleen het gebruik dat men van die be-
kwaamheid maakt. Als een trek van de
eenvoudigheid der zeden moet ik er nog bijvoe-
gen, dat de schoolmeester, even als de jonge
familie, op den hooizolder sliep; „maar
zeide mij de grootvader die bemerkte dat ik
de nabijheid (dochters) aanzag, hij slaapt aan
deren hoek van den zolder.

De bewoners dezer Bauden zoo wel op Bo-
heemsch als Silesisch grondgebied, zijn alle
Duitschers. De Grensscheiding tusschen
Bohemen en Oostenrijk, X (loopt juist over het hoogste
van het gebergte; maar de bewoners der Bau-
den in de beide landen zijn Duitschers
Van mijne gesprekken met den ouden Spindler,
patriarch van de familie in de Baude, van
wien ik zoo even melding maakte, wil ik
u nog het volgende mededeelen. Waar van-
daan komen toch de namen, die men aan enkelde bergen
en rotsen geeft? Van sommige weet hij mij den
oorsprong te zeggen. Das Katzenschloss. b.v. is eene

60

rots, waarin eens eenige wilde katten plagten op te houden; Feyerabendstein noemt men eene rots ~~[illegible]~~ die door de laatste stralen der ondergaande zon beschenen wordt. Deze naam beviel my byzonder. Niet zeer ver van Zyne Baude ~~[illegible]~~ is de Mädelstein en de berg heet Mädelkamm. Hiervan was de oorsprong in zyne familie: Zyne grootmoeder was, zwanger zynde, in een naburig dorp ter kermis geweest; ~~[illegible]~~ terugkomende beviel zy op den berg ~~nabij den rots~~ van zyne ~~groot~~ moeder; ~~of daarna heeft men de rots waarby die bevalling had plaats gehad Mädelstein en den berg Mädelkamm genoemd. Op die wyze kunnen overleveringen~~ Dit ~~[illegible]~~ was nu 93 jaren geleden, want zyne moeder was 47 jaren oud toen zy stierf, en nu was hy 46 jaren dood. Naar de geboorte van dit meisje by dezen steen, had men dien Mädelstein en den berg Mädelkamm genaamd. Op die wyze kunnen overleveringen met volkomen zekerheid zeer wel eene ~~eeuw~~ (en langer) bewaard worden.

Onder de eigenheden van deze bergbewoners behooren veelvuldige sprookjes, van een berggeest, Rübezahl genaamd. Vele rotsen en plaatsen worden naar hem genoemd R. Kanzel (überall), R. Rathhaus, R. Kegelbaan, R. Küche, enz ~~&~~ men verhaalt ~~[illegible]~~ allerhande streken van Rübezahl, hoe hy de wandelaars aangesproke

61

begeleid, somtyds misleid heeft. Meestal heeft hy goed gedaan; men spreekt niet zonder schrik over hem.

Onderscheidene ~~gissingen~~ overleveringen zyn er omtrent den oorsprong dezer fabelen, waarvan ~~eene~~ ~~overlevering~~ deze wel de waarschynlykste is: dat een Boheemsch Edelman, die om het godsdienst vervolgd werd, zich in deze heyde zoude verscholen hebben, en dikwyls de bewoners wel gedaan, zonder zich bekend te maken; zich in t'geheel staat, ~~niet door kennen maar~~ (aan hunne vasporingen onttrokken zoude hebben.

Op myne wandelingen en in de Bunders ontmoette ik dikwyls vorengenoemde Paschers, dat zyn mannen, die hier beroep maken van smokkelen. Zy houden zich by dag in de Bossen of dorpen op en dragen de goederen des nachts over de grenzen. Zy kiezen daartoe de moeyelykste voetpaden. Dan gaan zy er meerdere te samen: 10, 20 tot 30. Wanneer zy betrapt worden, verdeelen zy zich en op zyn ergst vlugten zy en laten hunne vracht in de steek. In handen komen zy byna nooit; want op de dorpen, waar zy alle paden kennen, is het voor de beambten ondoenlyk hen te vervolgen. Meestal dryven zy hun handwerk ongestoord; de tollenaars zoeken hen niet op. Hiertoe draagt by, dat de Oostenrykse zeer slecht betaald worden, en dus genoeg reden hebben dus minder waakzaam te zyn, en dat de

Pruissische regering insgelyks geene groote streng-
heid verlangt, dewyl meer uit Silesie naar
Boheme gebragt wordt dan omgekeerd. Tabak,
koffy, suiker, fabriekwaren worden uit Pruis-
sen in Oostenryk gesmokkeld; wyn is byna
het eenige dat in Pruissen gebragt wordt;
maar die wordt ook regelmatig ingesmok-
keld. Meel, gedroogde vruchten, kamerdoe-
ken, worden somtyds ingevoerd. Deze lieden
hadden een zeer slegt voorkomen; zy werden
in de Banden als goede bekenden ontvangen,
en verbergen geheel niet de bestemming
van de goederen die zy by zich hadden. Men
beschouwt ook hun beroep geheel niet als
schandelyk, maar als gevaarlyk. In den
laatsten tyd was dit gevaar toegenomen;
de Oostenrykers hadden grensjagers in plaats
van tolbedienden op hen afgezonden, en reeds
waren een paar Paschers doodgeschoten.
Doch deze lieten zich hierdoor volstrekt niet
afschrikken. In der daad verschillen deze
smokkelaars van beroep niet veel van de rovers
in Italie. Zy zyn in stryd met zeer on-
verstandige en onbillyke verbodswetten;
terwyl de rovers de wetten omtrent eigendom
aanranden, die in hun land ook ~~niet zoo~~
noch verstandig noch billyk zyn. Wyze en
regtvaardige instellingen zouden rovers en smok-
kelaars doen verdwynen.

Myne wandeling bragt my ook in het dorp

Kromhübel, merkwaardig om de soort
van nijverheid, waaraan het zijn welvaart
verschuldigd is. Hier vindt men de zoo ge-
naamde Laboranten, lieden welke in de
bergen allerlei kruiden opzamelen en daarvan
geneesmiddelen, zoo als, borstthee, maag-
elixer, enz. vervaardigen. Ik bezocht den
voornaamsten der Laboranten, den heer Grass-
mann; hij was 83 jaar oud, maar nog altijd
vlijtig in zijn laboratorium. Men beweert
dat voor anderhalve eeuw twee studenten,
ter in de geneeskunde aan de Hoogeschool
te Praag, ter zake van tweegevechten ver-
vlugt, hier eene schuilplaats gezocht hebben,
en de grondleggers van deze nijverheid ge-
worden zijn. De Hr. Grassmann stemde
dit niet toe; maar wel wist hij dat zijne
familie de oudste der laboranten was, en
hij vertoonde ons een groot glas met het
jaartal van 1709, waarop zijn overgrootvader
Melchior G. te paard, met eene fles in de
hand, en omringd van zijne talrijke familie
was voorgesteld. De handel in deze ge-
neesmiddelen plagt zeer uitgebreid en
winstgevend te zijn; er waren meer dan
30 zulke laboranten, die een aantal leden
vooral kinderen in het werk stelden om
in de bergen kruiden te zoeken. In den laat-
ste tijd zijn zij zeer belemmerd geworden, voor-

al door de apothekers, zoo dat hun vertier aanmerkelyk afgenomen is. De Regering, zeide men, wil de laboranten laten uitsterven en hun getal is reeds zeer afgenomen. Werkelyk is het vertier van deze laboranten moeyelyk overeen te brengen met goed geneeskundig toezigt; doch welligt konde aan hun vlyt eene nuttige of althans onschadelyke rigting gegeven worden, zonder hen van alle middelen van bestaan te berooven. Ik vermoed, dat de geneesmiddelen, welke in ons land door Boheemsche kooplieden met blaauwe jassen en groote ronde hoeden plagten uitgevent te worden, ook van deze laboranten afkomstig waren; doch men wist my daaromtrent hier geen inlichting te geven.

Alle deze wandelingen bragten my terug naar Warmbrunn. Van daar begaf ik my over Zittau en Herrnhut naar Dresden, en reisde de Sudeten vaarwel.

a 2727 *

S. 3.77.D.

0